

DEMOKRATIJA

Radovan Radonjić

The idea of democracy differs from all other great ideas, because, inter alia, of the fact that beside the “mandatory” critique, it also won wide approval. Every discussion about it still contains pro et contra attributions.

The subject matter of this paper is an attempt to point to a number of difficulties occurring in every effort to affirm democracy.

Demokratija: da li ne?

Prvu (za)pisanu informaciju o postojanju, prirodi i „usudu“ demokratije nudi grčki pisac Herodot (484–425), u drugoj polovini V vijeka p. n. e. Ovaj, kako su ga nazvali *otac istorije*, to svoje djelo naslovio je *Historijes apodeksis* (u prevodu: „prikazivanje onoga što je doznao, doživio i proučio“). Takve odrednice teksta ove njegove knjige trebalo bi, dakle, da se

odnose i na onaj dio njenog sadržaja koji je posvećen opisu razgovora trojice persijskih vojskovođa (Otana, Megabiza i Daerija) o tome kakav bi društveni sistem valjalo imati u njihovoj zemlji, nakon srušene tiranije. Taj dio priče, inače, glasi: Otan smatra da je „vlada naroda i po imenu nešto najljepše na svijetu i ona, prije svega, znači ravnopravnost za sve“.¹ Megabiz na Otanove riječi uzvraća, da je „jako pogriješio kad je predložio da se zavede vlada naroda, jer nema ničega glupljeg ni objesnijeg nego što je neprosvijećena gomila“.² Da bi osnažio tu svoju misao, Megabiz dodaje, da kad je gomila na vlasti, „nemoguće je da najgori ne izbiju na površinu“.³

Usud oštih sporenja o njenoj vrijednosti, odnosno (ne)prihvatljivosti, pratiće ideju demokratije tokom čitave njene istorije. I srijetaće se, ne samo kod manje upućenih u pitanja društvene i državne organizacije, nego i kod najpoznatijih autora u oblasti političke teorije i nauke. Kad će ideja demokratije imati pozitivnu, a kada negativnu konotaciju, zavisi od toga ko je vrijednosno prosuđuje, koju i čiju društvenu empiriju (iskustvo, odnos, stvarnost) time racionalizuje, te s kojim je, i čijim, idealima i principima upoređuje. To je razlog, što gotovo sve društvene grupe (slojevi, klase), imaju svoje „viđenje“ demokratije, odnosno vrijednosni sud o smislu njenog prihvatanja i razvoja.

Među onima, koji se prema ideji demokratije određuju pozitivno, nalaze se:

Perikle (499–429. p. n. e.), koji atinsku demokratiju smatra idealom kome bi svi trebalo da teže, budući da omogućava da isti ljudi u isti mah vrše domaće i javne poslove, starajući se „o životu države kao i o svom vlastitom“,⁴ i „shvatajući i

¹ *Država i politika*, Beograd, 1968, knj. I, str.12.

² *Isto*, str. 13.

³ *Isto*.

⁴ *Isto*.

uvažavajući samo ono što se tiče svih, bez obzira što se jedan bavi ovom, a drugi onom djelatnošću“;⁵

Ciceron (106–43. p. n. e.), koji vjeruje da je svaka država takva, kakva je priroda i volja onoga koji njome upravlja, te da slobodi nema mjesta ni u jednoj drugoj državi, osim u onoj u kojoj „narod postaje gospodar zakona, sudova, rata, mira, saveza, svačijeg života, novca“.⁶

Hegel (1770–1831), koji je uvjeren da demokratski poredak pruža, ne samo priliku pojedincima da „manifestuju svoj talent“, nego i „najviše prostora za razvitak velikih političkih karaktera“;⁷

T. Džeferson (1842–1910), koji smatra da se svaka vlada, povezana samo sa onima koji narodom vladaju, degeneriše, tako da treba „svakom građaninu ponaosob dati udio u upravljanju javnim poslovima“;⁸

Albert Ajnštajn (1879–1955), koji demokratiju smatra idealnom zbog toga što svakog čovjeka poštuje kao biće „i ni od koga ne pravi idola“.⁹

Broj onih koji o demokratiji drugačije misle, takođe nije mali. Ovo, uprkos tome što se sumnje u njene osnovne vrijednosti ne ispoljavaju uvijek javno i jasno. Štoviše, ima slučajeva da se i pojedini autoritarni sistemi, uključujući i diktature, pozivaju na neke principe demokratije i demokratskog legitimiteta.

Sumnjičavost moćnih i obrazovanih prema „nižima“ (duhom, porijeklom, materijalnim bogatstvom), i nevjerica u njihovu sposobnost za bilo što veliko i vrijedno, ispoljava se na različite načine. Najčešće, ipak, osporavanja ideje demokratije polaze od pretpostavke da egalitarizam, kao njen krajnji cilj i najviša vri-

⁵ Isto, str. 10.

⁶ Ciceron, *Država*, Beograd, 2002, str. 46–47.

⁷ *Velika enciklopedija aforizama*, Zagreb, 1977, str. 93.

⁸ Herbert Šnajder, *Isorija američke filozofije*, Cetinje, 1971, str. 28.

⁹ *Velika enciklopedija aforizama*, str. 93.

jednost, direktno vodi u demotivaciju, krizu odgovornosti i razne tzv. sistemske nivelacije, zbog kojih, i unutar kojih, zakonito, nestaje kreativni individualizam i autonomija. Konfučije (551–479. p. n. e.), na primjer, svoj otpor ideji da narod učestvuje u upravljanju, objašnjava strahom od „vulgarnosti jednostavnih“. Platon (427–347. p. n. e.), pak, smatra da je najveća mana demokratije pretjerana sloboda, koja se brka sa razuzdanošću, što dovodi do apsolutnog nepokoravanja građana zakonima. Uz to, demokratija izjednačava nejednake stvari, i omogućava da vladaju i oni koji su nesposobni za taj posao. *Ustav atinski* (oko 430. p. n. e.), na primjer, demokratiju označava kao sredstvo za pljačkanje bogataša i prelivanje novca u džepove siromaha. To se postiže plaćanjem siromasima dnevnica za njihovo učešće u vršenju javnih poslova, te priređivanjem gozbi za narod.¹⁰ Aristotel (384–322. p. n. e.), demokratiju shvata kao oblik vladavine siromašnih, podlozan kvarenju i izopačavanju u ohlokratiju (vlast rulje), mada upozorava da se država sastoji od mnogo ljudi, da je „gozba na koju svako donese svoj dio ljepša od one koju pripremi samo jedan čovjek“, te da „zbog toga masa u mnogim stvarima sudi bolje nego jedan čovjek, ma ko on bio“.¹¹

Slična podozrenja u demokratiju, manifestuju se i mnogo vjekova kasnije. Tomo Akvinski (1225–1274), na primjer, u spisu *De Regimine Principum*, kaže da „kada nekim nepravednim režimom mnogi upravljaju (*per multos*), on se naziva demokratija“.¹² Veliki vođa reformacije, Martin Luter (1483–1546), plaši se narodnog radikalizma i tvrdi da su „žabama potrebne rode“, te da bi on lično „radije trpio vladara koji radi

¹⁰ Zakonodavac, zato, smatra da narod, „u koga nema baš zdravog razuma dosta“, treba držati „niti zauzdan posve, niti obdaren odveć slobodom“ (*Ustav atinski*, Zagreb, 1948, str. 19).

¹¹ Aristotel, *Politika*, Beograd, 1970, str. 105.

¹² Đovani Sartori, *Demokratija šta je to?*, Podgorica, 2001, str. 188.

krivo, nego narod koji radi pravo“.¹³ Bodin (1529–1596), ne isključuje mogućnost da „aristokratija može svojom državom vladati na demokratski način, jednako podjeljujući časti i nagrade svim podanicima“, ne spori da se narodna država može smatrati najljepšom, najdostojnijom i najsavršenijom, jer „u demokratiji je uvijek bilo većih muževa, u pogledu oružja i u pogledu zakona, kao i većih govornika, pravnih stručnjaka i obrtnika nego što ih ima u drugim vrstama republika“, ali u demokratiju kao vlast naroda ne vjeruje. Štoviše, pozivajući se na Cicerona (koji kaže „da nema opasnije tiranije od tiranije u kojoj učestvuje cijeli narod“), Ksenofonta (koji ne može da oprostí Atinjanima što imaju vlast „u kojoj uvijek najveći zlikovci najbolje prolaze, a časni i vrli ljudi bacaju pod noge“) i Seneku (koji tvrdi da je „nemoguće da narodu bude mio onaj kome je mila vrlina“), Bodin smatra da je narod „mnogoglava zvijer bez moći rasuđivanja“, tako da tražiti savjet od njega, „kao što se u davnini radilo u narodnim republikama, isto je što i tražiti mudrost od mahnita čovjeka“.¹⁴ Holbah (1723–1789), u eventualnom prevratu siromašnih vidi „državnu katastrofu“ i preporučuje da se ovi, zbog njihove ostrašćenosti, „prosvjeđivanjem drže na uzdi“, i svakako podalje od vlasti.¹⁵

Otpor prema ideji demokratije, odnosno ideji kolektivnog upravljanja, naročito je snažan od trenutka kada velike socijalne i političke promjene, s kraja XVIII i početka XIX vijeka, izvede mase na političku scenu. Filozofsku potku tog otpora, predstavljaju uvjerenja da se paradoks demokratije, a time i njena *ograničenost*, ogleda u tome što ona razvija ljubav za mnoštvo, a zazire od individua koje to mnoštvo čine, tako da ispada da

¹³ Radomir D. Lukić, *Istorija političkih i pravnih teorija*, Beograd, 1973, knj. I, str. 298.

¹⁴ Jean Bodin, *Šest knjiga o republici*, Zagreb, 2002, str. 80, 187, 188, 189.

¹⁵ Dr Juraj Kolaković, *Historija političkih teorija*, Sisak, 1969, knj. I, str. 108.

vjeruje u čovječanstvo, a ne vjeruje u čovjeka. S tog stanovišta, ideji demokratije se, među prvima, suprotstavlja Benžamen Konstan (1767–1830). On tvrdi da se u grčkom polisu, jednako kao i u republikanskom Rimu, smisao slobode iscrpljivao u javnom političkom životu, tj. u ostvarivanju državne vlasti. Ličnih, građanskih sloboda, međutim, nije bilo i čovjek je, poput roba, u cjelini bio potčinjen društvu i državi. Otuda, čovjekov ideal treba da bude „mirno užvanje u ličnoj nezavisnosti“, a ne „aktivno i trajno sudjelovanje u kolektivnoj vlasti“.¹⁶

Konstan, pod slobodom podrazumijeva „trijumf ličnosti nad vlašću“ i zato, u ime slobode, traži „trijumf individualiteta koliko nad autoritetom koji želi upravljati despotski, toliko i nad masama koje traže potčinjavanje manjine većini“.¹⁷ Takva sloboda, utoliko je potrebnija što oni kojima je suđeno da rade iz dana u dan, nemaju više razuma od djece, niti interesa za narodno blagostanje od tuđina. Da bi se steklo potrebno znanje, i donosile pravilne odluke, valja imati slobodno vrijeme, a njega ne mogu imati oni koji nemaju bogatstvo. Džeremi Bentam (1748–1832), svoj filozofski empirizam temelji, u velikoj mjeri, na osporavanju kao besmislenih svih ideja koje čovjekovu interesnu i moralnu sferu objašnjavaju odvojeno od načela neposredne korisnosti. Osobito je protiv ideja koje propovijedaju apstraktna demokratska prava i slobode. U tom smislu, on oštro kritikuje *Deklaraciju prava čovjeka i građanina*, tvrdeći da ova nije ništa drugo do „jedan *non plus ultra* metafizike“, koji se može podijeliti na tri dijela: onaj koji je nerazumljiv, onaj koji je pogrešan, i onaj koji je i jedno i drugo.¹⁸ Na ozbiljne teškoće u ostvarivanju ideje demokratije, ukazuje Aleksis de Tokvil (1805–1859). Tokvil, pod demokratijom podrazumijeva „punu slobodu kombinovanu s jednakošću“, tj. slobodu

¹⁶ *De la liberte chez les Modernes*, Paris, 1980, str. 501.

¹⁷ B. Constant, *Načela politike i drugi spisi*, Zagreb, 1993, str.198.

¹⁸ B. Rasel, *Istorija zapadne filozofije*, Beograd, 1962, str. 742.

učestvovanja u javnom životu i slobodu raspolaganja svojom ličnošću. Problem je, međutim, što demokratiji prijete tri opasnosti: anarhija (konformizam, egoizam i strast za uspjehom), svesprisutnost i svemoć vlasti, te diktatura nižih klasa (neukih, neupućenih, željnih i nemoćnih). O trećem problemu – diktaturi nižih klasa – on kaže: „Rado ću prihvatiti da masa građana vrlo iskreno želi dobro zemlji; idem i dalje, pa kažem da mi se čini da niži slojevi društva obično u tu želju unose manje računčijuskog nego viši slojevi; ali uvijek im manje ili više nedostaje umijeće da sude o sredstvima i kad cilj iskreno žele. Koliko je dugog proučavanja potrebno, koliko raznih znanja, da se o svojstvima jednog jedinog čovjeka stekne tačna predstava! I najveći umovi u tome pogriješe, a kako će mnoštvo uspjeti. Narod nikad ne nalazi vremena i načina da se takvom radu posveti. On mora uvijek da sudi na brzinu i da se opredijeli za ono što je najupadljivije. Otuda svakojaki šarlatani znaju tako dobro tajnu kako da mu se svide, dok njegovi istinski prijatelji najčešće u tome ne uspijevaju“.¹⁹ Opasnost da energija masa bude usmjerena u neželjenom pravcu, povećana je činjenicom da same demokratske ustanove, svojom unutrašnjom logikom, „u velikoj mjeri razvijaju osjećanje zavisnosti u ljudskom srcu“. Tokvil, to ovako objašnjava: „Demokratske ustanove bude i uljuljkuju žudnju za jednakošću, a da nikada ne mogu potpuno da je zadovolje. Takva potpuna jednakost svakodnevno izmiče narodu iz ruku u času kad povjeruje da ju je dohvatio, i bježi, kao što kaže Paskal, u vječitom bjekstvu; narod se rasplinjuje u teci za tim blagom, tim dragocjenim što je dosta blizu da ga spozna, a dovoljno daleko da ne može da ga okusi. Izgled da će uspjeti uzbuđuje ga, neizvjesnost ga razdražuje; on hrli, sustaje, biva ogorčen. Sve što ga u ponečemu nadmaša čini mu se onda kao prepreka njegovim željama i nema te opravdane

¹⁹ Aleksis de Tokvil, *O demokraciji u Americi*, Titograd, 1990, str. 173.

namoćnosti koja mu ne bi bola oči“.²⁰ Hitler, u demokratiji prepoznaje marksistiško-jevrejsku ujdurmu, sračunatu na to da se „iz svih polja ljudskog života isključe prvirjenstvo i namoćnost ličnosti i da se zamijene brojem mase“.²¹

Paletu navedenih, i sličnih, pretežno liberalnih rezervi prema ideji demokratije, nadopunjuje izvjestan broj duhovitih (ponekad i ciničnih) natuknica na tu temu. B. Rasel, tako, strahuje da „fanatično vjerovanje u demokratiju čini demokratske ustanove nemogućim“.²² V. Pen, demokratiju vidi kao vladavinu u kojoj se narodu dopušta da uživa u prividu sopstvenog vladanja, da bi se njime lakše vladalo. Dž. B. Šo je uvjeren da

„demokratija upotrebljava izbore od strane nekompetentne većine, radi ustoličenja korumpirane manjine“.²³ Čerčil se, želeći valjda da „pomiri duhove“, s osloncem na Platona (kojega inače ne pomiinje) izjašnjava, u svom maniru, da je demokratija najmanje loš oblik vladavine.²⁴

Opstojavanje ovih kontroverzi, ne znači da je dilema o smislu i mogućnostima demokratije i dalje sasvim otvorena. Istorijski, to pitanje je uglavnom riješeno. Ili, kako bi Sartori metaforično rekao, vjetar istorije promijenio je pravac i duva samo u jednom smjeru, u smjeru demokratije. Principijelno, međutim, to nije kraj priče o demokratiji, jer dobiti rat ne znači i dobiti mir. „Okrenuli smo stranicu – kaže Sartori – ali knjiga budućnosti je otvorenija nego ikad“.²⁵ U svakom pogledu, pa i u pogledu objašnjenja što demokratija zapravo jeste.

²⁰ *Isto*, str. 174.

²¹ Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Milano, 1938, str. 137.

²² *Velika enciklopedija aforizama*, str. 95.

²³ Milan Matić, „Demokratija“ u: *Enciklopedija političke kulture*, Beograd, 1993, str. 201.

²⁴ Bodin ovu misao pripisuje Plutarhu (Jean Bodin, *Šest knjiga o republici*, str. 188).

²⁵ Dovani Sartori, *Demokratija šta je to?*, str. 275.

Demokratija: što je to?

Pitanje, što je zapravo demokratija, nije retoričko. Abraham Linkoln, veliki pobornik ideje slobode i demokratije, jednom je rekao: „Svijet nikad nije imao dobro definisanu riječ sloboda“.²⁶ Isto se može reći i za riječ *demokratija*. To je, vjerovatno, razlog što je Đovani Sartori, jedan od najpoznatijih savremenih teoretičara u toj oblasti, svoju najnoviju knjigu naslovio „Demokratija što je to“?

Naravno, objasniti samu riječ *demokratija*, na prvi pogled, nije teško. Da bi se to uradilo, kaže Sartori, „treba znati samo malo grčkog jezika“.²⁷ Tako, *demokratija* – od grčkih riječi *demos* (narod) i *kratein* (vladati) – znači *vladavinu naroda* (neki kažu *moć naroda*, odnosno *mnoštva*).²⁸ Na tragu ovog, inače

²⁶ *Velika enciklopedija aforizama*, str. 676.

²⁷ Đovani Sartori, *Demokratija šta je to?*, str. 87.

²⁸ Izraz *demokratija* prilično je star, i prvi put se, po Dalu, srijeće u Grčkoj. Robert Dal, naime, sumirajući Silijeva (Raphael Sealey: *A History of the Greek City States ca. 700–338 B.C.*, Berkeley, Univ. of Calif. Press, 1976) i Fajnova (John V. V. Fine: *The Ancient Greeks, A Critical History*, Cambridge, 1983) istraživanja, kaže: “ Izraz *demokratija* počeo je da se upotrebljava u Atini oko sredine petog vijeka prije Hrista. Njime su možda zamijenjeni stariji izrazi u kojima je postojala riječ *iso* ili ’jednak’, kao i riječ *isonomija* ili jednakost pred zakonom. Riječ *demokratija* možda su skovali kritičari atinskog ustava; ako je tako, onda je ona korišćena u negativnoj konotaciji. Ranije, u sedmom i šestom vijeku, izrazom *demos* možda nije bila obuhvaćena čitava masa naroda. Međutim, u drugoj polovini petog vijeka se riječ *demokratija* možda već počela široko koristiti u današnjem značenju, to jest ’vladavina naroda’” (*Isto*, str. 177).

Zašto Sartori ne pominje navedeni Herodotov zapis o persijskoj priči o demokratiji, za koji bi se po nekoliko elemenata moglo zaključiti da vremenski prethodi grčkoj – nije poznato.

najstarijeg, najčešeg i najjednostavnijeg određenja pojma demokratije, jeste i Linkolново stanovište da je to *government of the people, by the people, for the people* (vladavina naroda, od naroda, za narod).²⁹

Nevolja je, međutim, u tome što bukvalno etimološko značenje neke riječi, ne pomaže uvijek da se shvati na kakvu se stvarnost ona odnosi. U konkretnom slučaju, upravo se o tome radi: pojmovi koji tvore sintagmu *demokratija*, nijesu jednoznačni i sami po sebi razumljivi. Naprotiv, višeznačni su i, kao takvi, predstavljaju izvor mnogih nejasnoća i nesporazuma. Otuda Sartori, Linkolново određenje demokratije vidi kao iskaz „stil-ske neukrotivosti“ i „poetskog nadahnuća“, ali ne i kao nešto „precizno uhvatljivo“. ³⁰ Problem preciznog određenja pojma demokratije utoliko je veći, što u njemu nije jasno ni o kojem *narodu* (odnosno *mnoštvu*) se radi, ni o kakvoj vlasti je riječ.

Pojam naroda (*demos*), od početka je različito tumačen. U antičkoj Grčkoj, na primjer, već od petog vijeka prije nove ere, pod *demosom* se, u raznim prilikama, podrazumijevaju različiti entiteti: jednom – *plethos* (plenum), tj. ukupno građansko tijelo; drugi put – *hoi polloi*, tj. mnogi; treći put – *hoi pleiones*, tj. većina; četvrti put – *ochlos*, tj. gomila. Uz to, pravi se razlika između naroda slobodnih građana (*polites*), koji čine političku

²⁹ Neki teoretičari tvrde da ovoj Linkolnovoј odrednici demokratije, izloženoј u njegovom govoru u Getisburgu, 1863. godine (*Lincoln's Address at Gettysburg*, THE WORLD ALMANAC AND BOOK OF FACTS 2002, New York, 2002, str. 538), prethodi Websterova definicija, prema kojoj demokratija znači “vladavinu naroda, stvorenu za narod od strane naroda, koja odgovara narodu” (Arend Lajphart, *Modeli demokratije*, Beograd – Podgorica, 2003, str.75). Đovani Sartori, opet, tvrdi da Linkoln u Getisburgu nije imao ambiciju da definiše demokratiju, već da je to uradio u Kongresu, aprila 1861. godine, kada je za demokratiju rekao da je to “vladavina naroda od strane istog tog naroda” (Đovani Sartori, *Demokratija šta je to?*, str.102).

³⁰ *Isto*.

zajednicu, i sveukupnosti građana (*politeja*), okupljenih u gradu-državi (*polisu*).

Pretvaranjem grčkog *demosa* u latinski *populus*, određenje pojma naroda postaje još složenije. U starom Rimu, ali i u srednjem vijeku, „*populus* smatraju dijelom kao pravni pojam, a dijelom kao organsku cjelinu“.³¹ Između takvih određenja *populusa* i pojma *naroda* u savremenom smislu, kao prethodnice modernih *nacija*, razlika je još veća.

Najzad, tu je i pitanje: da li je narod jednina ili množina? Pitanje je, po Sartoriju, utoliko interesantnije što, na primjer, italijansko *popolo*, francusko *peuple* i njemačko *Volk* znači jedninu, i omogućava da se kaže „*narod jeste*“, dok englesko *people* označava „osobe“, i omogućava da se kaže „*ljudi jesu*“. Faktički, to znači da se *narod* u prvom slučaju poima kao organsko jedinstvo, tj. nedjeljiva opšta volja, što jedninu vodi ka ucjelovljavanju, dok se u drugom slučaju (kod *the people*) radi o „diskretnoj mnogostrukosti“, tj. agregaciji „pojedinaца“, koja množinu vodi ka razjedinjavanju. Iz tog ugla posmatran, pojam *naroda* može se interpretirati:

1. u značenju *svi* (iako to *svi* nikad ne podrazumijeva sve članove jedne društvene zajednice, ili sve građane koji žive na jednoj teritoriji, budući da djeca, dio hendikepiranih lica i kriminalci nigdje ne učestvuju u konstituisanju i vršenju vlasti);

2. u značenju *aproksimativna množina*. tj. veći broj, *većina* (što podrazumijeva potrebu da se utvrdi koliko „mnogih“ čini *narod*, i koji je to većinski broj u odnosu na *sve*);

3. u značenju *niže klase*, tj. klase siromašnih, otuđenih od sredstava rada i eksploatisanih (što implicira da oni koji ne pripadaju tim klasama nijesu *narod*, odnosno da *narod* čini manjina pripadnika nekog društva, budući da siromašni u mnogim razvijenim zemljama nijesu u većini);

4. u značenju *nedjeljive cjeline*, u kojoj su „svi kao jedan“ (što,

³¹ Isto, str. 94.

ukoliko se ne radi o pukom romantizmu, može da „podsjeća“ na uvod u totalitarizam);

5. u značenju *apsolutnog većinskog principa*, odnosno u značenju *umjerenog većinskog principa*, gdje je narod „pretvoren u operativnu cjelinu prema pravilima odlučivanja“ (u prvom slučaju, „većina predstavlja sve, a manjina nikoga“, dok u drugom slučaju „većina preteže nad manjinom, uz uvažavanje manjine“).

Stoga, upozorava Sartori, prije svakog spajanja *demosa* i *kratosa* treba razumjeti što se pod tim pojmovima konkretno podrazumijeva.³²

Značenje demokratije kao *vladavine naroda*, još je složenije (zamršenije). Svaka vlast, odnosno vladavina, podrazumijeva onoga *ko* vlada i onoga *kime* se vlada. U konkretnom slučaju, i subjekat (onaj ko vlada) i objekat (onaj kime se vlada) dati su (nalaze se) u istom entitetu – *narodu*. U tom kontekstu, stvari su teško objašnjive čak i u logičkoj ravni. Teškoće su još veće kada se hoće sagledati kakva stvarnost stoji, ili može da stoji, iza takvog „jedinstva“ subjekta i objekta vlasti, odnosno vladanja. Jer, kako Lajphart kaže, „određivanje demokratije kao 'vladavine naroda i za narod' pokreće suštinsko pitanje: ko će vladati i o čijim interesima vlada treba da vodi računa kada ne postoji saglasnost u narodu i kada su želje naroda oprečne“?³³ Odgovor na to pitanje, ne može se apsolvirati iskazima da će to prosuditi i presuditi većina naroda koji je uvijek u pravu. Niti je narod uvijek u pravu, niti se bogatstvo elemenata i modaliteta u kojima se demokratija javlja, može supstituisati bilo kojom univerzalnom formom ili formulom. Naprotiv, mnoštvo i raznovrsnost ovih, uslovalo je da je realnije govoriti o *demokratijama*, nego o *demokratiji*.

³² Isto, str. 94–96.

³³ Arend Lajphart, *Modeli demokratije*, str. 75.

Navedene i druge teškoće u pojmovnom određenju demokratije, imaju za posljedicu različito shvatanje njene suštine. Na taj problem upozorava Harold Laski, ističući da je demokratija za jedne *oblik vlade*, a za druge *način društvenog življenja i odnosa u društvu*.

U širokoj skali tih razlika, karakteristična su četiri osnovna pristupa.

Jedni, polazeći od etimološkog značenja pojma demokratije, smatraju da demokratije treba da budu „ono što sama riječ kaže: politički sistemi i režimi u kojima narod upravlja“.³⁴

Drugi, demokratiju poimaju kao opšti i trajni politički i društveni *regulativni princip*, a ne kao definitivno uobličeni, konkretni politički tip ili oblik političke organizacije društva. Pobornici takvog stanovišta, uglavnom insistiraju na *proceduralnoj strani* demokratije, tj. na *pravilima političke igre* kojima bi se moglo postići ono što je njena krajnja, supstancijalna vrijednost: vladavina naroda, ili barem njegove većine, putem efektivne kontrole vlasti ili neposrednog učešća u procesu odlučivanja (neposredna demokratija).

Treći, smatraju da suštinsko u demokratiji jeste to što ona omogućava narodu da *smjenjuje vladu* po unaprijed utvrđenoj, legitimnoj proceduri.

Za četvrte, demokratija je poželjna zbog toga što *priznaje različitosti* i *dopušta kritiku*. Po njima, niti demokratija može da pruži više od to dvoje, niti je zbog nečeg drugog potrebna.

Postoje, međutim, i teoretičari koji ove razlike pokušavaju da supstituišu idejom političkog poretka, pogodnog za „najbolje moguće odvijanje demokratskog procesa u upravljanju jednom zemljom“.³⁵ Neki od njih, na primjer, smatraju da demokratija može da se razvija samo u poretku koji karakterišu:

- legitimnost vlasti zasnovana na volji građana (što znači da

³⁴ Đovani Sartori, *Demokratija šta je to?*, str. 94.

³⁵ Robert Dal, *Demokratija i njeni kritičari*, Podgorica, 1999, str. 309.

zahtjev države u pogledu poštovanja njenih zakona treba da se temelji na dokazu da ona radi ono što građani žele);

- ugovor o legitimnosti postignut u kompetitivnim izborima (što znači da se izbori održavaju u regularnim intervalima, a građani na njima mogu da biraju između alternativnih kandidata);

- pravo građana da na izborima sudjeluju i kao birači i kao kandidati za najvažnije političke funkcije; glasanje koje je tajno i bez prisile;

- pravo građana na osnovne slobode govora, štampe, okupljanja i organizovanja (uključujući i pravo da se, „uz već postojeće, formiraju nove političke stranke“).³⁶

Robert Dal, ide još dalje. Po njemu, za demokratiju je potreban poredak u kome je „status građanina proširen ...na realtivno veliki broj odraslih stanovnika“, i u kome „prava vezana za taj status obuhvataju i mogućnost izražavanja protivljenja najvišim zvaničnicima i vladajućoj strukturi, i njihovog smjenjivanja putem izbora“.³⁷ On, taj poredak naziva *poliarhijom* (vladavinom mnogih). U institucije poliarhije, koje ovu čine dolaslom izazovu „demokratije velikih razmjera“, Dal ubraja:

1. *biranje funkcionera* – kontrola nad odlukama vladajuće strukture u sferi politike je po ustavu povjerena izbornim funkcionerima;

2. *slobodni i poštteni izbori* – izabrani funkcioneri se biraju na čestim i pošteno sprovedenim izborima u kojima je prinuda relativno neuobičajena;

3. *opšte pravo glasa* – praktično, svi odrasli imaju pravo učesća na izborima za funkcionere;

4. *pravo na kandidovanje za funkciju* – praktično, svi odrasli imaju pravo da se kandiduju za funkcije u vladajućoj strukturi,

³⁶ Powell G. B., *Contemporary Democracies (Participation, Stability and Violence)*, Harvard University Press, 1982, str. 4.

³⁷ *Isto*, str. 308.

iako veći broj godina života može biti uslov koji se ne traži kad je riječ o biračkom pravu;

5. *sloboda izražavanja* – građani imaju pravo da iznose svoja mišljenja o široko definisanim političkim pitanjima, bez opasnosti da budu strogo kažnjeni, što uključuje i kritiku funkcionera, vlade, režima, društveno-ekonomskog uređenja i vladajuće ideologije;

6. *alternativne informacije* – građani imaju pravo da zahtijevaju alternativne izvore informacija, koji su zaštićeni zakonom;

7. *autonomija udruživanja* – da bi ostvarili svoja raznovrsna prava, uključujući i ona navedena gore, građani imaju pravo da stvaraju relativno nezavisna udruženja ili organizacije, nezavisne političke stranke i interesne grupe³⁸

Vrijednosti demokratije

Obično se smatra da jednakost ljudi u društvu, jeste ono glavno čemu demokratija teži i što predstavlja njenu osnovnu vrijednost.

Tokom istorije, međutim, akcenat je češće bio na shvatanju da je cilj i ishodište demokratije sloboda, te da je jednakost u stvari izjednačavanje ljudi u stepenu slobode koju u društvu treba da uživaju. Konstan, o tome, kaže: „Antičkim je narodima bio cilj da se vlast nad društvom podijeli na sve građane iste domovine i to su nazvali slobodom. Cilj modernih naroda je sigurnost uživanja blagodeti života u društvu te oni slobodom nazivaju jemsstva koja za to daju ustanove“³⁹

³⁸ *Isto.*

³⁹ B. Constant, *Načela politike i drugi spisi*, Zagreb, 1993, str. 170. Interesantno svjedačanstvo o antičkom shvatanju slobode, predstavlja Euripidove riječi, iskazane kroz Tezejeva usta: “Sloboda je u ovim riječima: Neka onaj tko državi želi dati dobar savjet istupi i progovori; svatko se može istaknuti dobrim savjetom ili šutjeti” (Marcel Prelot, *Političke institucije*, Zagreb, 2002, str. 59).

U srednjem vijeku, na primjer, ideja demokratije hranila se ugovornom prirodom odnosa između podanika i vladara, odnosno svjetovne i duhovne vlasti. Nepostojanje jake centralne vlasti, i stalna borba svjetovnih vladara i duhovnih otaca za prevlast, ishodište je prvih oblika pluralizma, konstitucionalizma i reprezentacije (sabori, staleške skupštine i drugi oblici dogovora o javnim stvarima i poslovima države). Na tim zasadima, pod uticajem reformacije, građanskih revolucija i promjena u načinu proizvodnje, razvijala se, naročito tokom XIX i prve polovine XX vijeka, ideja savremene demokratije, i to na različite načine. Tako, u engleskoj teorijskoj misli preovlađuje shvatanje demokratije kao *autonomije i individualne slobode i odgovornosti*.⁴⁰ U Francuskoj, dominira ideja demokratije kao *participacije* (aktivna strana političkih prava i sloboda), sa naglašenom težnjom ka *jednakosti*. U američkoj tradiciji, pak, ideja demokratije prvenstveno se iskazuje kao *pravo političkih* (interesnih) *grupa na slobodnu utakmicu*.

⁴⁰ O “prerogativima” engleskog zakonodavstva i uopšte građanskih prava i sloboda u Engleskoj tog doba, Volter oduševljeno piše u svom *Filozofskom rječniku* (izdanje 1771). Ističući da Englezi imaju ona prirodna prava kojih su skoro svi drugi lišeni, on navodi da su to “potpuna sloboda da se raspolaže slobodom i imovinom, da se govori naciji sopstvenim stavom, da bude suđeno u kriminalnim djelima samo putem porote koju sačinjavaju nezavisni ljudi, da se može biti osuđen, u svakom slučaju, samo u skladu sa preciznim odredbama zakona, da se slobodno ispovijeda vjera po sopstvenom izboru”. A, onda, tu je i sigurnost čovjeka “da može otići na spavanje sa izvjesnošću da će se probuditi, dan kasnije, sa istom imovinom koju je imao prethodne večeri, da neće biti istrgnut iz zagrljaja svoje žene i svoje djece usred noći da bi bio odveden u podzemni zatvor ili u pustinju, da, kada se probudi iz sna, može da javno iznese bilo koje svoje mišljenje, i da, ako bude optužen za ponašanje, govor ili spise koji zaslužuju prijekor, bude siguran da će mu biti suđeno samo po slovu zakona” (Đovani Sartori, *Demokratija šta je to?*, str. 250).

Dakako, riječ je političkim pravima i slobodama.⁴¹ Aktualizacija korpusa ekonomskih, socijalnih i drugih prava i sloboda – novijeg je datuma. Ovo, uprkos činjenici da je već levelerski pokret (XVII v.) tražio ukidanje privatnog vlasništva.

Savremena poimanja demokratije, uzimaju u obzir više činilaca kao pretpostavki za njeno postojanje.

U prvom redu, to su tzv. *supstantivni činioци*, u koje se ubrajaju: preplitanje i uzajamno dopunjavanje ekonomske i političke demokratije; balans između centralne vlasti i lokalne samouprave; konstitucionalizam; očuvanje čovjekovih najvažnijih prava i sloboda u modernim, funkcionalno utemeljenim oblicima; federalizam i participacija u odlučivanju.

Zatim, to je etička dimenzija demokratije, u smislu Kantovog shvatanja ove kao društvenog odnosa i sistema, koji dopušta najveću moguću ljudsku slobodu saglasno zakonu po kome se sloboda svakog pojedinca može pomiriti sa slobodom svih drugih.

Najzad, to je formalno-proceduralna strana demokratija, tj. takvo ustrojstvo metoda i postupaka iskazivanja volje i interesa građana, koje omogućava da njegovi sadržaji nude najveći realno ostvarljivi nivo pravičnosti i jednakosti. (Pri tome, ne smatra se poželjnim da se proceduralna pravila demokratije primjenjuju na društvene sfere i službe gdje su nezavisnost, objektivnost i poštovanje pravnih, a ne političkih pravila, u prvom planu).

Klasifikovani prema sadržajima koje Dal ističe kao najvažnije, kriterijumi demokratskog procesa podrazumijevaju pravo građana:

- da kao članovi demosa, određuju na koji način će se pitanja o kojima se odlučuje u demokratskom procesu staviti na dnevni red;

⁴¹ Tokvil, u tom smislu, jednu od najvećih vrijednosti demokratskog uređenja vidi u tome što ono “pruža pojam političkih prava i najneznatnijem građaninu kao što raspodjela dobara čini dostupnim svim ljudima pojam opšteg prava vlasništva” (Aleksis De Tokvil, *O demokratiji u Americi*, str. 207).

- da tokom čitavog procesa donošenja obvezujućih odluka, imaju odgovarajuću i podjednaku mogućnost za postavljanje pitanja o stvarima na dnevnom redu, kao i za formulisanje razloga zbog kojih podržavaju jedan ishod, a ne drugi;

- da u odlučujućoj fazi donošenja kolektivnih odluka mogu da izraze nesmetano svoja mišljenja, koja će biti tretirana kao ravnopravna, s tim da se prilikom određivanja ishoda u odlučujućoj fazi, samo ta mišljenja mogu uzeti u obzir;

- da u okviru perioda koji je predviđen za donošenje odluka, izlože i obrazlože sopstveni izbor u pogledu stvari o kojoj se odlučuje, koji će na najbolji način odgovarati njihovim interesima.⁴²

Dal je uvjeren, da pomoću takvog demokratskog procesa, „i svih ostalih uslova vezanih za njega“, građani mogu „da uživaju najveću moguću kolektivnu slobodu i odlučuju o zakonima i načelima pod kojima žele da žive“. ⁴³

Uslovi za razvoj demokratije

Demokratija se ne „prima“ uvijek i svuda. Za tako složen i suptilan proces, potreban je, kako Dal kaže, „neuobičajen sklop povoljnih uslova“, u koje on ubraja „pismenost, obrazovanje, ljudska prava, pošteno i nezavisno sudstvo, autonomiju organizacija i pluralizam, rasprostranjenost bogatstva i ravnomjernost visine dohotka“. ⁴⁴ Dodaju li se tome i „reference“ na kojima insistiraju drugi autori, nije teško zaključiti da se u pretpostavke za razvoj demokratije ubrajaju mnogi, najraznovrsniji faktori i činioci, od ekonomskih, socijalnih, političkih, kulturoloških i istorijskih, do međunarodnih, tzv. situacionih i inih. ⁴⁵ U najvažnije, i najneophodnije, među ovima, svakako spadaju:

⁴² Robert Dal, *Demokratija i njeni kritičari*, str. 181, 184, 185.

⁴³ *Isto*, str. 265.

⁴⁴ *Isto*, str. 415.

⁴⁵ Milan Matić, *Demokratija*, str. 209, 211.

Pluralizam svojine i svojinskih oblika. Postojanje, odnosno apsolutna dominacija, jednog svojinskog oblika (ma koji to bio), zakonito vodi formiranju ekonomskih monopola i ima za posljedicu zavisnost velikog broja ljudi od monopolskih vlasnika (zapošljavanje, otpuštanje s posla, uticaj na izbor mjera javne politike i drugo). I obrnuto, pluralizam svojine i svojinskih oblika (koji uvijek znači izvjesnu disperziju ekonomske, a time nužno i političke moći), brana je od totalitarističkih pretenzija, i šansa za „alternativne“ orijentacije i akcije.

Stvaranje građanskog (civilnog) društva. Politički procesi, koji se odvijaju pod sveobuhvatnom kontrolom nekog od nosilaca apsolutne moći (svejedno da li je to oficijelna državna vlast ili neki „anonimni centar“), ili se temelje na neporecivim kolektivnim identitetima i vrijednostima (nacionalnim, klasnim, vjerskim, ideološkim), više pogoduju nastanku raznih fundamentalizama i diktatura, nego razvoju demokratije. To, što takvi procesi, dok traju, uvijek imaju masovne pristalice, ne mijenja njihovu prirodu i krajnji ishod.⁴⁶ Politički procesi unutar civilnog društva, kao autentičnog oblika povezivanja i organizovanja nezavisnih građana i njihovog slobodnog djelovanja prema javnoj vlasti i uopšte, drugačiji su i imaju drugačiji ishod. Oni čovjeku omogućavaju da umjesto apstraktnih „viših“, preferira svoje realne životne ciljeve, i tako sopstvenu viziju društvenog interesa pretpostavi raznim organističkim i holističkim projekcijama „opšteg dobra“.

Pravna regulisanost i institucionalna zaštićenost ljudskih prava i sloboda. Odsustvo pravne regulative i institucionalne zaštite ljudskih prava i sloboda, rađa samovolju jednih i nesigurnost drugih, priklanjanje slabijih jačima i gubitak vjere u sop-

⁴⁶ Na tu zakonitost podsjeća i Hana Arendt, kada, pozivajući se na Carltona J. H. Hayesa, kaže da “totalitarni režimi, dok su na vlasti, i totalitarne vođe dok su živi, do samoga kraja ‘iziskuju i počivaju na masovnoj podršci’” (Hannah Arendt, *Totalitarizam*, Zagreb, 1996, str. 31).

stvene moći. I obrnuto, pravna sigurnost i pravna sloboda čovjeka, pretpostavka je svih njegovih demokratskih prava i sloboda. Ciceron, upravo s tom primišljju, ističe da „ništa nema tako kraljevski sjaj kao dijeljenje pravde koja se zasniva na tumačenju pravnih odredi“.47 Na ovu pretpostavku demokratije i demokratskog, upozorava i Dejvid Hjum. On, čak, smatra da „u vladavini, čije navike i običaji nijesu uspjeli da usade čovječnost i pravičnost u karaktere ljudi, dobri zakoni mogu da zavedu red i uzajamno poštovanja“.48

Kulturno-duhovna i etička svojstva građana. Demokratija, kao oblik društvene zajednice u kojoj se kvalitet života ocjenjuje prema slobodi pojedinaca, a ne prema slobodi grupa i organizacija, nespojiva je s prepotencijom, karijerizmom, demagogijom, umišljenošću, poltronstvom, apsolutizacijom sopstvenih i neuvažavanjem interesa drugih, netolerancijom i isključivostima i zaslijepljenostima bilo koje vrste. Svaka od tih „osobina“, lišava onoga ko ih posjeduje mogućnosti da se iskaže kao demokrata. Jer, kako bi Niče rekao, „izvrnuti – to je za njega: dokazati. Zaluđeti – to je za njega: uvjeriti“.49 Nasuprot tome, građanske vrline (samodisciplina, tolerancija, spremnost na dijalog uz poštovanje dostojanstva drugih i različitosti u stavovima, usmjerenost na ravnotežu između ličnog interesa i dobrobiti svih, umijeće pregovaranja i upravljanja konfliktima na miran i pravedan način), sastavni su dio i bitno svojstvo čovjekovog demokratskog bitka i bića. Ruso je, stoga, u pravu, kad kaže: „Stvoriti vladavinu za narod svakako je korisna stvar, ali znam za korisniju – odgojiti narod za vladavinu“.50 Taj zahtjev je utoliko nužniji što demokratska vlast,

47 Ciceron, *Država*, str. 119.

48 Dejvid Hjum, „O mogućnosti svođenja politike na nauku“, Ljubljana, Delo, br. 2/1983, str. 20.

49 Fridrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Zagreb, 1975, str. 46.

50 Milan Matić, *Politička kultura*, u: *Enciklopedija političke kulture*, str. 831.

kako Tokvil kaže „uvijek pretpostavlja... postojanje veoma civilizovanog i veoma obrazovanog društva“.⁵¹ Samo čovjek koji je spreman da se suoči za izazovima demokratije, i preuzme odgovornost za njen razvoj, može imati poziciju onoga ko niti drugome priznaje pravo „da na njemu nešto poboljšava i mijenja, i da se miješa u njegove maksime“, niti sebi daje pravo „da drugima osporava pravo da budu kakvi jesu i kakvi hoće da budu, dobri ili loši“.⁵²

Optimizam, hrabrost i vjera u sebe i druge. Demokratija čovjeku pruža mogućnosti da isproba svoje racionalne i humane vrijednosti, ali samo u mjeri u kojoj odoli mnogobrojnim iskušenjima i otporima u procesu njenog osvajanja. Zastane li na tom putu, pomisli li da je to odveć krupan poduhvat, da korist od njega ne može da nadoknadi štetu nastalu gubitkom ličnog i porodičnog mira ili utroškom energije u nastojanju da obuzda i stavi pod kontrolu sile otuđene vlasti, sve njegove nade mogu biti pokopane. Štoviše, tada lako postaje žrtvom još većeg totalitarizma od onog iz čijeg je naručja želio da se otrgne. Iskustva nastanka svih totalitarizama XX vijeka, potvrđuju istinitost sentencije da „slabić koji upravlja državom nanosi joj veće zlo od pokvarenjaka“.⁵³ Jer, „društvo obuzeto beznađem i strahom, zahvaćeno panikom, može da potraži rješenje u tiraniji koja pojedince, uključujući i one koji je podržavaju, lišava individualnih prava“.⁵⁴

Odgovarajući nivo ekonomske razvijenosti. Visoki stepen uslovljenosti svih relevantnih komponenti čovjekovog društvenog života njegovim materijalnim standardom, čini razvoj demokratije zavisnim od nivoa ekonomske razvijenosti.

⁵¹ Aleksis de Tokvil, *O demokratiji u Americi*, str. 182.

⁵² G. W. F. Hegel, *Rani spisi*, Sarajevo, 1982, str. 158.

⁵³ Leo Štraus, *O javnom dobru*, Ljubljana, Delo, br. 2/1983, str. 78.

⁵⁴ Lešek Kolakovski, *Idolatrija politike*, Beograd, "Književne novine", br.

Djui čak tvrdi da je ekonomska povijest ljudskija i demokratskija, a time nužno i više oslobodilačka od političke povijesti.⁵⁵

To, naravno, ne znači da su društva sa bogatijom ekonomskom poviješću politički progresivnija, te da ekonomska razvijenost zakonito povlači za sobom demokraciju. Ali, znači da se tek na određenom nivou ekonomske razvijenosti, može imati onaj nivo obrazovanja i političke kulture koji građane čini doraslim demokratskom izazovu.⁵⁶ Tek kad je ekonomski nezavisan i socijalno zbrinut, građanin može biti spreman za demokratsku participaciju, koja (bilo da se radi o kontroli vlade i drugih političkih institucija, bilo o autonomnom kreiranju mjera javne politike) podrazumijeva, pored neophodnih znanja, slobodno vrijeme i odgovarajući utrošak energije.⁵⁷

Internacionalizacija politike i međunarodni ambijent. Razvoj demokratije u nekom društvu (državi), zavisi, u velikoj mjeri, i od političkog ambijenta u okruženju, te opšteg stanja međunarodnih odnosa.⁵⁸ To naročito važi u uslovima internacionalizacije

⁵⁵ John Dewey, *Democrazia e educazione*, Firenze, 1963, str. 289.

⁵⁶ Lipset, tako, smatra da zemlje koje nijesu dostigle određeni nivo ekonomske razvijenosti (tačnije BND po stanovniku u visini najmanje 500 US dolara), nemaju osnovne uslove za demokratiju. I obrnuto, uvjeren je da "što je neka zemlja prosperitetnija, utoliko je vjerovatnije da će podržati demokratiju" (S. M. Lipset: *Political Man, The Social Bases of Politics*, New York, 1960, str. 50).

⁵⁷ Almond i Verba, rekli bi: "Zaključak glasi da je ekonomski razvoj nužan, ali nedovoljan za razvoj i održavanje demokratije. Ako on sam ne izaziva određene promjene u socijalnoj strukturi i političkoj kulturi, rezultat "ne može biti demokracija, već njoj različite alternative" (Gabriel A. Almond - Sidney Verba, *Civilna kultura*, Zagreb, 2000, str. 447).

⁵⁸ Upozoravajući na to, Dal kaže: "Međunarodni sukobi, rivalstva, savezi država i ratovi neprekidno su demonstrirali koliko je samostalnost svih država, i demokratskih i nedemokratskih, u stvari bila nepotpuna. Ne samo konflikti već i ekonomski odnosi, trgovina i finansije oduvijek su se prelivali preko

politike i globalizacije svijeta, kada gotovo nijedan društveni proces, bilo gdje i u bilo kom obliku, ne može ostati na duži rok van domašaja, a sve češće i snažnog uticaja međunarodnih asocijacija i institucija. Ne radi se samo o tome, da „sve uži splet ekoloških, ekonomskih, sigurnosno-političkih, tehnoloških, administrativnih, a često već i pravnih zajedničkih interesa u ovoj ili onoj regiji svijeta nudi plodno tlo za porast suradnje, pogotovo na osnovi preklapanja kulturnih tradicija i usporedivog stupnja razvoja“.⁵⁹ U pitanju su činjenice, s jedne strane, da pojedine zemlje više teško mogu o(p)stati izvan regionalnih zajednica i, s druge strane, da pristupanje tim zajednicama podrazumijeva prethodno ipunjavanje velikog broja precizno utvrđenih uslova, među kojima oni što se odnose na demokratiju i demokratsko, imaju istaknuto mjesto.⁶⁰

Na temelju uvažavanja tih pretpostavki, sačinjen je svojevrsni „listing“ principa i zahtjeva koje jedno društvo (država) treba da poštuje i ispunjava da bi se moglo smatrati demokratskim. Glavne stavke tog „listinga“, jesu: vladavina prava, zaštićenost privatne svojine i opšta konkurencija svih i svega; izbornost predstavničkih i javnost rada državnih organa, te njihova podložnost neposrednoj kontroli građana i nezavisnom javnom mnjenju; političke, vjerske i druge slobode i pravo na privatnost kao izraz fizičkog i moralnog integriteta; pravo da se zna i iskaže (da se bude obaviješten i da obaviještava), kao i pravo na razlikovanje i neslaganje; uzajamno povjerenje, poštovanje, solidarnost i vjera u vrijednosti i sposobnosti običnog čovjeka,

granica država. Demokratske države, prema tome, nikada nijesu bile u stanju da djeluju autonomno i ne obazirući se na akcije spoljnih snaga nad kojima nijesu imale neki značajniji uticaj” (Robert Dal, *Demokratija i njeni kritičari*, str. 418).

⁵⁹ Thomas Meyer, *Transformacija političkoga*, Zagreb, 2003, str. 237.

⁶⁰ Dobar primjer za to, jesu uslovi pod kojima zemlje jugozapadne Evrope mogu postati članicama Evropske unije.

kao ličnosti i kao građanina; faktička (tekuća) materijalna i socijalna sigurnost, na osnovu ličnog rada i ostvarenog opšteg progressa, i mogućnost da se, na tim pretpostavkama, projektuje izvjesna budućnost; slobodna cirkulacija robe i novca, ljudi i ideja, te odsustvo svakog protekcionizma i autarkizma, odnosno teritorijalnog, društvenog, emotivnog i drugog ograničavanja, zatvaranja ili povlačenja u sebe.

Budući da se najveći dio ovih pretpostavki tek stekao ili još stiče, znatan broj autora smatra da se o demokratiji može govoriti samo kao o tekovini novijeg doba. Pozivajući se na Terbornovu konstataciju, da su prvi demokratski izborni sistemi vlasti uspostavljeni u prvoj deceniji XX vijeka (u Australiji i Novom Zelandu),⁶¹ Lajphart čak tvrdi da je „demokratija, kako je Dal definiše, fenomen dvadesetog vijeka“.⁶²

Oblici demokratije

Kod demokratije, razlika između *ideatera* (onoga što bi demokratija trebalo da bude) i *realitera* (onoga što demokratija faktički jeste), prilično je velika. Velike su razlike i u procjenama gdje je, i kada, *realiter* najbliži *ideateru*, odnosno koji društveni kontekst (socijalno-ekonomski, političko-pravni, formalno-institucionalni), tome približavanju najviše pogoduje. Na toj podlozi, kao i na podlozi podjele samih teorija demokratije na više vrsta,⁶³ nastale su razne klasifikacije demokratija.

⁶¹ Goran Therborn, „The Rule of Capital and the Rise of Democracy“, *New Left Review*, 103/1977, str. 11–17.

⁶² Arend Lajphart, *Modeli demokratije*, str. 107.

⁶³ Prema Penoku, na primjer, teorije demokratije dijele se na *opravdajuće* (justificatory), *normativističke*, *motivacione*, *deontološke* (prava i dužnosti), *individualističke* i *kolektivističke teorije*, kao i *teorije moći* i *javnog interesa* (Milan Matić, *Demokratija*, str. 212). Vučina Vasović, pak, smatra da se teorije demokratije mogu podijeliti na: etimološke, empirijske i normativne, tradi-

Tako, na primjer, zavisno od ideološke i političke konfiguracije svijeta, u čijoj osnovi se nalaze elementi i momenti ekonomskog i socijalnog, demokratije se dijele na *istočne* (pod tim pojmom se podrazumijevaju svojevremeni politički sistemi u zemljama socijalističke orijentacije – narodne demokratije, socijalističke demokratije, diktature proletarijata) i *zapadne* (opšti naziv za tzv. predsjedničke i parlamentarne sisteme u razvijenim zapadnim zemljama).

Prema tome, da li insistiraju na autonomiji ličnosti i slobodi individualnih opcija, ili preferiraju ostvarivanje kolektivnih ciljeva kao preduslova svake, pa i individualne slobode, demokratije se dijele na *liberalne* i *totalitarne*.

Neke klasifikacije nastale su na osnovu (pr)ocjene gdje je vlast locirana i ko je vrši, na kojim se političkim i ekonomskim sadržajima ova zasniva, te kakve su i kolike mogućnosti građana da tu vlast kontrolišu, odnosno da participiraju u donošenju važnih odluka. U tom smislu, neki teoretičari, demokratije dijele na *klasične* i *savremene*. D. Held, na primjer, u *klasične* demokratije ubraja:

- *atinsku* (direktno učešće građana u ostvarivanju zakonodavne i sudske funkcije;

- skupština građana kao nosilac suverene vlasti; raznovrsnost oblika biranja ljudi na javne funkcije; statusne razlike između nosilaca javnih funkcija i običnih građana);

- *protektivnu* (narodni suverenitet čije je očuvanje povjereno predstavnicima koji legitimno vrše državne funkcije; pravno

cionalne i moderne, odnosno antičke i savremene, progresivne i konzervativne, teleološke i primijenjene, konvencionalne i radikalne, utilitarne i deontološke, odnosno teorije koje ističu u prvi plan analize i objašnjenja, prava i dužnosti, supstancijalne i proceduralne, libertetne i egalitarne, etatičko-pluralističke i populističke, liberalne, pluralističke i participativne (Vučina Vasović, „Problemi definisanja i modeliranja demokratije“, u Zborniku *Demokratija, vaspitanje, ličnosti*, Beograd, 1997, str. 62–63).

regulisana podijeljena vlast; kontrolisana i odgovorna vlada; takmičenje među političkim grupama);

- *razvojni* (u radikalnoj varijanti, podrazumijeva ne samo pravnu i političku, već i ekonomsku ravnopravnost građana, jer ovi samo tako mogu imati jednake slobode i iste obaveze u procesu kolektivnog razvoja; u umjerenoj varijanti, insistira na dopuni reprezentacije participacijom, budući da ova podstiče stvaranje odgovornog i aktivnog građanstva, što je uslov da se ima nezavisno civilno društvo sa minimumom državnog uplitanja;

- *direktnu* (ukidanje klasnog društva i privatne svojine i stvarana politička i ekonomska jednakost svih; progresivno sjedinjavanje države i društva u smislu pretvaranja vlasti i vladanja u neku vrstu društvene samoregulacije; upravljanje svim javnim poslovima kolektivno; zamjena prinude samozaštitom).

U *savremene* demokratije, Held ubraja:

- *kompetitivni elitizam* (koji odgovara društvima sa razvijenom birokratijom i tehnokratijom, a karakteriše ga utakmica među rivalskim političkim elitama i snažan uticaj birokratije kao obučene i stručno kompetentne administracije);

- *pluralističku demokratiju* (vlast je zasnovana na disperziji moći, a ne na njenoj koncentraciji; u društvu ne dominira nijedan posebni autoritet, a sva pitanja se rješavaju nagodbama i kompromisima društvenih grupa, postignutim u procesu otvorenog usklađivanja njihovih različitih interesa; međusobno djelovanje društvenih grupa nije regulisano oficijelnim konvencijama i pravilima, pogotovo ne takvim koje bi sputavale „dobre običaje“ ili umanjivale mogućnost za neposredne dogovore);

- *pravnu demokratiju* (vladavina prava kao jedini pravi garant slobode; ekonomski poredak i život utemeljen na privatnoj svojini i inicijativi; jaka vlada koja je spremna da sprovodi zakone i uspostavi red; ograničena uloga interesnih grupa i eliminisanje kolektivismu bilo koje vrste);

- *participativnu demokratiju* (institucionalno obezbijeđena direktna participacija građana u rješavanju ključnih društvenih problema na svim nivoima; otvorenost institucionalnog sistema za eksperimentisanje političkim oblicima; reorganizacija političkih stranaka radi uspostavljanja kontrole članstva nad rukovodstvima);
- *demokratsku autonomiju* („adaptirana“ država i „restrukturirano“ civilno društvo; slobodni pojedinci, jednaki u oblikovanju uslova svog života).⁶⁴

Neki teoretičari, poput Preloa na primjer, demokratije razlikuju, odnosno klasifikuju, prema „političkom organizovanju naroda“⁶⁵. Riječ je o principima i kriterijumima organizacije vlasti, te odnosa vlasti prema biračkom tijelu. Prema odnosu između organa koji odlučuju i biračkog tijela, razlikuju se neposredna, poluposredna, polupredstavnička i predstavnička demokratija. Način na koji se vlada bira, a vlast dijeli, uzima se kao kriterijum za podjelu političkih sistema na predsjedničke, parlamentarne i konventske.⁶⁶

Arend Lajphart, u svojoj studiji *Modeli demokratije*, postojeće demokratske sisteme (njih 38 ukupno), svrstava u dvije grupe.

Jednu grupu čine sistemi tzv. *vestminsterske demokratije*, ili većinski sistemi, u kojima „većina treba da vlada, a manjina da bude u opoziciji“.⁶⁷ Taj model, karakterišu: (1) koncentracija vlasti u jednostranačkim kabinetima sa tijesnom većinom; (2) dominacija kabineta; (3) dvostranački sistem; (4) većinski i disproporcionalni izborni sistemi; (5) pluralizam interesnih grupa; (6) unitarna i centralizovana vlast; (7) koncentracija zakonodavne vlasti u jednodomnom zakonodavnom tijelu; (8) fleksibilnost ustava; (9) nepostojanje sudske revizije; (10) centralna banka koja je pod kontrolom izvršne vlasti.⁶⁸

⁶⁴ Arend Lajphart, *Modeli demokratije*, str. 213–229.

⁶⁵ Marcel Prelot, *Političke institucije*, str. 84.

⁶⁶ *Isto*, str. 84–113.

⁶⁷ Arthur W. Lewis, *Politics in West Africa*, London, 1965, str. 64.

⁶⁸ Arend Lajphart, *Modeli demokratije*, str. 80–87.

Drugu grupu, čine sistemi *konsensualne demokratije*, u kojima vlada načelo „da svi na koje odluka ima neki uticaj treba da imaju priliku da učestvuju u njenom donošenju, bilo neposredno bilo preko izabраних predstavnika“. ⁶⁹ Taj model, karakterišu: (1) dijeljenje izvršne vlasti u širokim koalicionim kabinetima; (2) izvršnozakonodavna ravnoteža vlasti; (3) višestranački sistem; (4) proporcionalno predstavljanje; (5) korporativizam interesnih grupa; (6) federalna i decentralizovana vlast; (7) jak dvodomni sistem; (8) rigidnost ustava; (9) sudska revizija; (10) nezavisnost centralne banke. ⁷⁰

Postoje, dakako, i druge klasifikacije.

⁶⁹ Arthur W. Lewis, *Politics in West Africa*, str. 65.

⁷⁰ Arend Lajphart, *Modeli demokratije*, str. 97–102.